

16. Там само, арк. 46 зв.
17. Там само, арк. 49.
18. Там само, арк. 68–68 зв.
19. Приложения к Положению о земских учреждениях. – С. 108.
20. ДАЧО, ф. 776, оп. 1, спр. 1, арк. 70 зв.
21. Там само, арк. 74.
22. Объявления и извещения // Черниговские губернские ведомости. – Часть официальная. – 1865. – №19, 9 мая. – С. 95.
23. ДАЧО, ф. 776, оп. 1, спр. 1, арк. 69–71.
24. Там само, арк. 83–85.
25. Там само, арк. 87.
26. Черниговские губернские ведомости. – Часть официальная. – 1865. – №30, 25 июля. – С. 164–165.
27. Журналы заседаний Нежинского уездного земского собрания // Уездные земские собрания Черниговской губернии 1865 года. – Чернигов, 1865. – С. 91–93.
28. Там само. – С. 94.
29. Там само. – С. 99–101.
30. Объявления и извещения // Черниговские губернские ведомости. – Часть официальная. – 1865. – №30, 25 июля. – С. 164.
31. Объявления и извещения // Черниговские губернские ведомости. – Часть официальная. – 1865. – №32, 8 августа. – С. 178.
32. Журналы заседаний Нежинского уездного земского собрания. – С. 102.
33. Там само. – С. 103.
34. Там само. – С. 109–110.
35. Там само. – С. 125–126.
36. Объявления и извещения // Черниговские губернские ведомости. – Часть официальная. – 1865. – №36, 5 сентября. – С. 200.

Н.П.Слобожаніна

**"Черниговская газета" (1877–1878 гг.)
як джерело з регіональної історії**

З-поміж місцевих періодичних видань другої половини ХІХ ст. "Черниговская газета" практично повністю випала з поля зору дослідників – поодинокі згадки про неї трапляються у працях Б.Шевеліва, М.Сиваченка та О.Дека, Л.Студьонової [1]. Тим часом вона становить значний інтерес як джерело з історії регіону.

Невдовзі після закриття часопису "Черниговский листок", який протягом 1861–1863 рр. видавав Л.Глібов, місцева інтелігенція заходилася довкола створення нового періодичного видання. На 70-ті рр. XIX ст. припадають численні звернення О.Тищинського, М.Константиновича, І.Лагоди, О.Холмського з цього приводу до місцевої влади, які задоволені не були. Натомість М.Лілеєву вдалося отримати дозвіл на видання тижневика під назвою "Черниговская газета". Передусім він заручився підтримкою предводителя дворянства М.Неплюєва, який переконав губернатора М.Дарагана у доцільності реалізації цього проекту. 15 січня 1877 р. М.Лілеєв звернувся з клопотанням до Головного управління в справах друку і додав програму газети. Незабаром позитивні відгуки про заявника надійшли з жандармського відомства та від губернатора. Останній, зокрема, зазначив: "По 1 января 1877 г. Лилеев был редактором "Особого прибавления к Черниговским губернским ведомостям". Как ограничение этого издания в точных пределах программы, так и необходимость отказаться от редакторства вызвали в г.Лилееве желание издавать под своим редакторством самостоятельную газету под названием "Черниговская газета". Так как г.Лилеев личность вполне благонадежная, то ни в разрешении ему редакторства, ни в самом издании в Чернигове газеты... я со своей стороны препятствий не встречаю" [2].

Відтак, у квітні 1877 р. міністр внутрішніх справ дозволив видання "Черниговской газеты". Її видавець і редактор – Михайло Іванович Лілеєв значною мірою прислужився розвитку освіти й науки в регіоні. Він походив з родини священика села Никольське Ярославської губернії. Після закінчення Ярославської духовної академії та Київської духовної академії отримав ступінь кандидата богослів'я і в червні 1874 р. був призначений на посаду викладача Чернігівської духовної семінарії. Водночас М.Лілеєв виконував обов'язки бібліотекаря цього навчального закладу, а також викладав історію в Чернігівській жіночій гімназії. Згодом, у 1878–1910 рр. М.Лілеєв викладав педагогіку та російську історію в Ніжинському історико-філологічному інституті. Йому належить ціла низка ґрунтовних праць з церковної історії XVII–XIX ст. М.Лілеєв був членом Історичного товариства Несторалітописця та Імператорського Товариства історії та старожитностей російських при Московському університеті, доклав чимало зусиль для заснування Ніжинського історико-філологічного товариства. Він користувався значним авторитетом серед мешканців Ніжина й на початку XX ст. був обраний міським головою. Під час революції 1905–1907 рр. М.Лілеєв рішуче засудив протиурядові виступи й наразився на гостру критику з боку революційних публіцистів [3].

За півтора роки існування "Черниговской газеты" світ побачило 76 її номерів – 25 у 1877 р. і 51 у 1878 р. У першому номері, який вийшов 7 липня 1877 р., видавець наголосив, що головне завдання газети полягає в "необходимости научить население разумно пользоваться тем добром, которое им досталось, изучать жизненные нужды страны, доводит их до всеобщего сведения, прояснять цели, к которым оно стремится. И вот все, что пока нужно. Остальное придет с экономическим развитием населения. Мы будем правдиво отражать отголоски местной жизни. В целом, провинциальная печать в большинстве имела направление археологическое, могильное, гробокопательное. Надо обращение к жизненным вопросам времени и места. Такая задача осуществима только при условии деятельного участия со стороны местной интеллигенции. Кто лучше всего может знать местные жизненные запросы и нужды, интересоваться их разрешением, как не само общество?" [4].

За своєю структурою "Черниговская газета" складалася з шести відділів. У першому друкувалися розпорядження та узаконення уряду, у другому – столичні та провінційні відомості, у третьому – місцеві новини, статті з історії та етнографії, літературні твори. Четвертий розділ містив матеріали про економічне життя краю, а також біографічні нариси та некрологи відомих осіб, п'ятий – телеграми, шостий – оголошення.

"Черниговская газета" була задекларована як незалежне видання, що виходило щотижня по четвергах. На пропозицію перетворити газету на щоденну М.Лілеєв зауважив: "Некоторые высказываются, что если уж заводить в Чернигове газету, так выпускать ее если не каждый день, то хотя бы три раза в неделю, как дело ведется с "Киевлянином". Рассуждающие так не обращают внимания ни на средства провинции, для такого крупного литературного предприятия, ни на средства местных литературных сил, которых мало" [5].

Передплата газети на рік коштувала 6 руб. (з пересилкою та доставкою) або 5 руб. (без доставки). Для волосних правлінь, поліції, приходських священиків, учителів та народних шкіл передбачалась знижка – передплата на рік складала 4 руб. (з пересилкою та доставкою). Охочі передплатити газету або ж придбати черговий її номер мали звертатися безпосередньо до редакції, що була розташована в будинку Щелкановцева на Театральній площі (власне, це була адреса помешкання М.Лілеєва), а з 1878 р. – в будинку Долгова, до губернської типографії чи в книжкові магазини М.Кранца і П.Цвета. Для того, аби надрукувати приватне оголошення, слід було сплатити редакції по 1 коп. за друковане слово. Одноразові оголошення щодо продажу будинків, заводів, торгів друкувалися безкоштовно.

Значний масив оприлюднених у "Черниговской газете" матеріалів був присвячений подіям російсько-турецької війни 1877–1878 рр. У рубриці "Військові вісті" практично в кожному номері друкувалися огляди військових дій, списки офіцерів – уродженців Чернігівщини, вбитих та поранених у боях, відомості про полонених турків, яких було привезено до Чернігова. М.Лілеєв, як уповноважений Санкт-Петербурзького відділу Слов'янського благодійного комітету, зі сторінок газети закликав місцевих мешканців долучитися до збирання коштів для надання допомоги слов'янським народам Балканського півострова, що потерпали від османського гноблення.

"Черниговская газета" відгукувалася і на інші актуальні питання тогочасної дійсності. Так, з метою поширення серед населення губернії знань про раціональні методи ведення сільського господарства у кількох номерах було надруковано статтю агронома Ф.Бара [6].

У рубриках "Чернігівська хроніка", "Кримінальна хроніка" та "Вісті з повітів" друкувалися скандальні новини про усілякі негаразди (вбивства, пограбування, підпали тощо), а також відомості про стан освіти в регіоні, влаштування благодійних вистав, створення сирітських будинків, діяльність місцевих відділень Червоного Хреста, вибори до органів місцевого самоврядування тощо.

Слід зауважити, що М.Лілеєв відповідно до своїх консервативних суспільно-політичних поглядів був критично налаштований щодо до останніх, що досить виразно відбилосся на змісті "Черниговской газеты". Так, висвітлюючи вибори гласних у Чернігівському повіті, редактор стверджував, що відбувалися вони не завжди чесно – "было очень легко добиться избрания. Кандидатами в земские гласные являются лица, приобретшие самым дешевым образом ценз" [7]. Йшлося про ст. 28 "Положения о земских учреждениях", за якою у виборах земських гласних могли брати участь особи, які мали купецькі свідоцтва. Редактор газети стверджував, що деякі особи купували такі свідоцтва для того, аби потрапити до списків: "Таких лиц с фиктивным цензом было много и в настоящем земстве, а еще более их пролазит теперь. Они захватывают должности с крупными окладами. Тенденция в уездных земствах, а особенно в губернском обозначила стремление многих деятелей обратить земское дело в дело партии и удержать в своих руках управление губернией. Они преследуют свои личные интересы и маскируют это либеральными тенденциями" [8].

Подібні закиди викликали обурення у опонентів М.Лілеєва. Відтак у "Особом прибавлении к Черниговским губернским ведомостям" (№30, 1877) було оприлюднено заяву міського голови, спрямовану проти звинувачень "Черниговской газеты". У деяких випадках М.Лілеєву доводилося спросто-

увати інформацію, що подавалась у газеті. Так, оприлюднивши на сторінках газети лист без підпису, в якому йшлося про незадовільний стан сирітського будинку, що знаходився у віданні губернської земської управи (№13, 1878), у наступному номері редакція мусила визнати, що ці відомості "не совсем верны" [9]. "Черниговская газета" також змушена була надрукувати спростування члена Чернігівського губернського у селянських справах присутствія К.Перепелицина щодо інформації про порушення під час виборів гласних у селах Козел та Холявин.

Об'єктом постійних інсинуацій з боку редактора газети був О.Карпинський – один із засновників Чернігівської громадської бібліотеки, директор міського банку, голова губернської земської управи. У 1877 р. він пожертвував на перебудову будинку міського училища 3166 руб. У відповідь на цей вчинок у "Черниговской газете" з'явилася стаття про те, що О.Карпинський пожертвував свою зарплатню директора банку за два роки, але "при избрании его на должность он отказался от жалования в пользу города. Поэтому эти деньги не являются пожертвованием. Удивительно, что некоторые гласные такого рода пожертвование признают достаточным основанием для ходатайства о присвоении училищу имени г.Карпинского. Это равносильно тому, если бы за раз проданную вещь получили плату два раза" [10].

Крім того, М.Лілеєв звинуватив О.Карпинського у зловживаннях під час виборів до міської думи, стверджуючи, що "благодаря разным фокусам и ... проделкам все прошли (в думу). Орудиями выборов были некоторые из известных в городе еврейских факторов и мелкие адвокаты" [11].

У 1878 р. спалахнув відкритий конфлікт між М.Лілеєвим та О.Карпинським, приводом до якого стала діяльність міського банку. Редактор "Черниговской газеты" закинув правлінню банку небажання оприлюднювати свої річні звіти. На засіданні Чернігівського губернського земського зібрання 30 березня 1878 р. гласний І.Шраг виголосив промову, спрямовану проти видавця "Черниговской газеты", наголосивши, що звіт банку за 1876 р. надрукований у "Земском сборнике" та окремою брошурою. І.Шраг також зазначив, що "лично он не признает за "Черниговской газетой" никакого авторитета, тем не менее много людей, верящих печатному слову, что может вредно отразиться на доверии к банку и вредно скажется на интересах города" [12].

Незважаючи на те, що фахові інтереси М.Лілеєва мали безпосереднє відношення до історичної науки, а програма "Черниговской газеты" декларувала публікацію історичних та етнографічних відомостей, матеріали історико-краєзнавчого характеру лише зрідка з'являлися на її сторінках. Так,

на початку 1878 р. у газеті було вміщено нарис про археологічні старожитності Чернігова [12]. Невідомий автор (можливо, сам М.Лілеєв) згадав про істориків та археологів Д.Іловайського, Д.Самоквасова, Т.Кибальчича, які досліджували пам'ятки міста, й висловив побажання щодо створення в Чернігові епархіального музею церковної старовини. У "Черниговской газете" побачив світ також цікавий нарис про містечко Понорниця Кролевецького повіту [14]. Автор навів відомості щодо походження його назви, запозичені з розповідей старожиливі, схарактеризував церковні старожитності, етнічний склад, основні господарські заняття місцевого населення, дозволяла молоді.

У газеті були оприлюднені стислі життєписи Андрія Степановича та Михайла Андрійовича Милорадовичів, які залишили помітний слід у місцевій та вітчизняній історії другої половини XVIII – початку XX ст. [15]. Редакція газети відгукнулася на 50-річчя висвячення протоієреєм відомого чернігівського історика А.І.Страдомського: "В литературе известен своими церковно-историческими работами, его историко-биографический труд об архиепископе Лазаре Барановиче, напечатанный в 1850-х гг., не утратил своего значения и до настоящего времени" [16].

3 серпня 1878 р. в "Черниговской газете" почали з'являтися фейлетони Л.Глібова. У "Случайном фельетоне Капитана Бонвиван" автор висловив свої роздуми про сатиру: "Скажите на милость: какая цель обращать пороки и недостатки в шутку? Ведь назначение сатиры – учить и высказывать" [17]. "Военные тосты Капитана Бонвиван" "написаны по случаю возвращения наших войск с театра войны и мотивируют современные нам настроения и вызывают желание, чтобы и в Чернигове были встречены войска с подобающей почестью" [18]. У фейлетоні під назвою "Ах, почему не турок я! Современная элегия, посвященная турецким грациям" [19] йшлося про перебування у Чернігові турецьких військовополонених. Л.Глібов також відгукнувся на підготовку до виборів у міську думу фейлетоном "Лебединая песня о городских выборах" [20].

Отже, "Черниговская газета" є важливим джерелом з місцевої історії. Оприлюднені в ній матеріали значною мірою доповнюють і урізноманітнюють поширені уявлення про соціально-економічне й культурне життя регіону у другій половині XIX ст.

Література

1. Шевелів Б. Тижневик Черниговский листок за редакцією Л.І.Глібова (1861–1863 рр.) // Чернігів і Північне Лівобережжя. – К., 1928. – С. 462; Сиваченко М., Деко О. Леонід Глібов. Дослідження і матеріали. – К., 1969. –

С. 162–172; Студьонова Л. Чернігівські князі, полковники, губернатори. – Чернігів, 1998. – С. 87.

2. Сиваченко М., Деко О. Назв. праця. – С. 166.

3. Докладніше про М.І.Лілеєва див.: Историко-филологический институт кн. Безбородко в Нежине. 1875–1900. Преподаватели и воспитанники. – Нежин, 1900. – С. 43–44; Викладачі Ніжинської вищої школи. 1820–1920: Біобібліографічний покажчик. – Ніжин, 1998. – Ч. I. – С. 101–103 та ін.

4. От издателя // Черниговская газета. – 1877. – №1. – С. 1.

5. Там само. – С. 1.

6. Бар Ф. О причинах малопродуктивности и упадка сельскохозяйственного производства // Черниговская газета. – 1878. – №19, 20, 25.

7. Черниговская газета. – 1877. – №2. – С. 1.

8. Письмо в редакцию // Черниговская газета. – 1878. – №1. – С. 2.

9. Черниговская газета. – 1878. – №14. – С. 3.

10. Черниговская газета. – 1877. – №2. – С. 2.

11. Там само. – 1878. – №49. – С.2.

12. Там само. – 1878. – №14. – С. 3.

13. Там само. – 1878. – №26. – С. 3.

14. Д-ба П. О местечке Понорница // Черниговская газета. – 1878. – №12. – С. 3.

15. Черниговская газета. – 1877. – №10. – С. 2.

16. Там само. – 1878. – №19. – С. 3.

17. Случайный фельетон капитана Бонвиван // Черниговская газета. – 1978. – №31. – С. 1.

18. Военные тосты капитана Бонвиван // Там само. – №39. – С. 1.

19. Капитан Бонвиван. Ах, почему не турок я! // Там само. – №41. – С. 1.

20. Капитан Бонвиван. Лебединая песня о городских выборах // Там само. – №44. – С. 1.

Т.В.Коростильов

Європа очима професора І.Г.Турцевича

Доцент Київського національного університету ім. Тараса Шевченка у своїй статті "Інтеграційні процеси в європейській історичній науці наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст." зазначає: "Із часу заснування університетів у середньовічній Європі, в епоху Відродження космополітизм учених став невід'ємним атрибутом академічного життя, хоча інтеграція науки є феноменом ХІХ ст." [1]. Оскільки процес такої інтеграції, як і сам космополітизм, не є явищем однозначним для різних країн протягом одного часу, то доцільним виявляється звертання до вивчення стерео-